

ĠÁRIP-ASHIQ DÁSTANIÍN JIYNALIW HÁM IZERTLENIW TARIYXI

N. Aytmuratova

Qaraqalpaqstan Respublikası Nókis qalası 1-sanlı ayırım pánler tereńlestirilip úyretiletuǵın klası bar ulıwma orta bilim beriw mektebiniń Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı muǵallimi.

Annotaciya: *Bul maqalada qaraqalpaq xalıq dástanlarınıń jıynalıwı, izertleniwı tariyxı, taralıwı, jıraw-baqılar tárepinen atqarılıwı sóz etilgen. Sonday-aq, folklorlıq dóretpelerdi izertlewshi alımlar hám Ġárip-ashiq dástanı haqqında maǵlummat berildi.*

Kálit sózlar: *folklor, ádebiyat, jıraw-baqı, dástan, basqa xalıqlar.*

Ключевые слова: *фольклор, литература, жирав-баксы, эпос, другие народы.*

Key words: *folklore, literature, jıraw-baksı, epos, other nationalities.*

Folklorlar xalıqtıń ruwxıy baylıǵı sıpatında onıń mádeniyat tariyxında úken rol tutadı. Mádeniyattıń rawajlanıwında eń áhmiyetli dereklerden sanaladı. Qaraqalpaq folklorı bir ásirdeń ǵana jemisi emes, al onıń pútkil tariyxı menen birge jasap, payda bolıp kiyatırǵan dóretpeler. Álbette, barlıq folklorlıq dóretpeler bunnan bir waqıtta payda bolǵan degen juwmaq shıqpaydı. Hár bir folklorlıq dóretpeniń óziniń payda bolıw tariyxı bar. Folklordeń taralıwı hám atqarılıwı formaları hár qıylı. Oǵan awızeki tradiciya, ustazlıq hám shákirtlik dástúr, túpkilikli syujetler xarakterli bolıp keledi. Folklor úlgerleriniń taralıwında awızsha hám kitabıy nusqalardıń roli oǵada úlken. Hár qanday jámiyettiń tiykarın quraytuǵın klaslardıń hám qatlamlıq toparlardıń tariyxı jaqtan qalıplesken jıyımtıǵın ádebiyatta xalıq dep júritilse, sol xalıqtıń quramı adamzat jámiyetiniń rawajlanıw basqıshında ózgeriske ushırap otıradı. Qaraqalpaq folklorınıń úlgerlerin jıynaw hám izertlew jumısı 50-jıllardan shıntlap baslandı. Eger burın qaraqalpaq dástanlarınıń jeke variantı jazılǵan bolsa, al endi hár bir dástanıń bir neshe variantı jıynala basladı. Qurbanbay jırawdıń repertuarın úyreniwge ayırıqsha kewil bólinde. Onnan „Hájigirey”, „Jazkelen”, S. Beknazarov hám G. Esemuratov tárepinen „Erziywar”, A. Karimov tárepinen, Alpamıs”, M. Seytniyazov tárepinen „Meńliqal” „Jaxansha” „Salimjan”, O. Xojaniyazov hám Q. Maqsetov tárepinen „Xanshayım” dástanınıń eki variantı jazıp alındı. Sonday-aq F. Sultanova tárepinen Qurbanbay jırawdın „Janádil”, „Baltakey ulı Faru”, „Gúldirsın” ápsanası jazıldı. Q. Mámбетnazarov tárepinen jazıp alınǵan „Bozuǵlan”nıń Qıyas jıraw variantı

„Sháriyar”dın Q.Maqsetov jazıp alǵan Óteniyaz jıraw variantı,Q.Mambetnazarov tárepinen jazılǵan Qıyas jıraw variantı,R.Xojambergenov jazıp alǵan Esemurat variantı,Q.Mámbetnazarov tárepinen jazıp alınǵan Jumabay jıraw h.m Jannzar jıraw variantları, „Shora”nıń „Edige”niń bir neshe variantları, „Ashıq Najep”tiń Q.Maqsetov tárepinen jazıp alınǵan Qarajan baqsı variantı,Qıyas jırawdan Q.Maqsetov tárepinen jazıp alınǵan „Qırıq qız” dástanınıń jańa variantı,„Góruǵlı”dástanınıń „Awezhan”, „Bázirgen”, bólimleri, „Sayatxan-Hamre”, „Húrlıxa”, „Hamre”, „Gáripashıq” dástanlarınıń variantları Ótep Erpolatov taǵı basqa tárepinen kitabıy dástanlardıń bir qansha bólimleri Qaraqalpaqstan Ilimler Akademiyası tariyx,til hám ádebiyat institutınıń folklorist xızmetkerleri tárepinen jıynaldı.Qaraqalpaq dástanları basqa xalıqlardıń ertedegi dástanlarınan óziniń kúndelikli turmısqa ádewir jaqınlıǵı menen,shınlıǵı menen pariq etse,ótken ásirdegi hám biziń ásirimizdegi qaraqalpaq shayırları dóretgen dástanlar menen salıstırǵanda óziniń súwretlew usılındaǵı giperbolası menen ayırılıp turadı.Qaraqalpaq dástanlarınıń janrlıq ózgesheliklerin belgilegende olardıń mazmunı menen formasında qaraqalpaq xalıq awızeki dóretpeleriniń basqa túrleriniń erkeklerdiń,jumbaqlardıń,taǵı basqa kútá sheberlik penen orın alǵanlıǵın bayqaymız.Usı kóz qarastan xalıq dástanları qaraqalpaq folklorınıń eń úlken bir túri bolıp qalmastan,al qalǵan túrleriniń hámmesi de óz boyına jarastırǵan. Biz joqarıda dástannıń janr retinde geypara biziń kóz qaramızsha, áhmiyetli dep esaplanǵan belgelerine toqtap óttik.Sonıń menen birge janrǵa tikkeley qatnası bar, qaraqalpaq dástanlarınıń dóreliw,taralıw,atqarılıw jaǵdaylarında sóz etiwge tuwra keledi.

Qaraqalpaq dástanlarınıń basqada qońsılas xalıqlardıń dástanları sıyaqlı,qay jılı,qay jerde, qanday waqıya tiykarında,kim tárepinen dórelgenin anıqlaw qıyın. Sonlıqtan professor Q.J.Jumaliev óziniń eposqa arnalǵan bahalı izertlewinde,„Awızeki ádebiyattı izertlewde gezlesetuǵın úlken qıyınshılıqtıń biri-onıń qaysı waqıtta, qay dáwirde tuwǵan shıǵarma ekenligin tap basıp, dál aytıw múmkinshiliginiń joqlıǵı”-dep jazadı.¹

Qaraqalpaqları kóp ǵana qaharmanlıq dástanlar menen bir qatarda bay liroepikalıq dástanlarǵa iye.Liroepikalıq dástanlar qaraqalpaqlar arasında basqada qońsılas tuwısqan xalıqlar sıyaqlı uzaq waqıtlarda payda bolıp házirge shekem jasap keledi.Olardıń ishinen xalıq arasınan keńnen tarap, baqsılardıń turaqlı repertuarına kirgenlerinen „Gáripashıq”, „Sayatxan-Hámire”, „Ashıq-Nájep”,dástanların ayrıqsha atap kórsetiwge boladı. Bulardan basqada qaraqalpaqlar arasında uluwma Xorezm ozisinde jasawshı xalıqlarǵa ortaqlı bolǵan „Xúrlıxa-Hámire”, „Zuxra-Tayır”, „Láyli-

1.Q.Jumaliev,„Qazaq eposı men ádebiyatı tariyxınıń máseleleri

Majnun”, „Yusup-Zulayxa”, „Gúl-Sanovar”, tađı basqa solarađa usađan kitabiy dástanlar kóplep tarađan. Qaraqalpaqstan Ilimler Akademiyası tariyx, til hám ádebiyat institutınıń kitapxanasınıń qoljazbalar fondında qaraqalpaq baqsılarınan jazıp alınđan,sonıń menen birge qoljazba túrinde tarađan „Ĝáripashıq”, „Sayatxan-Hámire”, „Ashıq-Nájep”,dástanlarınıń bir neshe variantları saqlanadı.Mısalı „Ĝáripashıq” dástanınıń belgili qaraqalpaq qıssaxanı Qazı Máwlik parısshadan qaraqalpaqshađa awdarmalaydı.Xalıqtan jazıp alđan mađluwmatlarđa qarađanda Qazı Máwlik awdarđan,„Ĝáripashıq”, „Góruđlı” dástanların adamlar satıp alıw ushın olardı xatkerler awdarıp bolđansha neshe aylap gezek kútip turđan.Bul jıllarda ataqlı awdarmashı,shayır,qıssaxan sıpatında Qazı Máwliktiń atı qaraqalpaq elatında elden-elge taraladı.Bunnan basqada baqsıları Japaq Shamuratovtan,Ámet Tariyxovtan,Narbay Kóshkenovtan jazıp alınđan úlgileri,qıssa túrindegi qaraqalpaq kátipleri kóshirip qayta islegen,Nókis qalasında turıwshı Abutov Hábibnazardan, Medetovtan, sonday-aq, Qońırat rayonında jasawshı Baltabaev Yuldashtan alınđan nusqalar júdá bahalı materiallar ekenligi aytıw kerek.

Paydalanılđan ádebiyatlar:

1. *Dáwqaraev N., Shıđarmalarınıń tolıq jıynađı.III tom.Nókis. „Qaraqalpaqstan”.1977.*
2. *Maqsetov Q.,Tájimuratov A., Qaraqalpaq folklorı. .Nókis. „Qaraqalpaqstan”.1979..*
3. *Ayımbetov Q., Xalıq danalıđı. .Nókis.,„Qaraqalpaqstan”.1988.*
4. *Axmetov S., Bahadırova S., Folklorlıq terminlerdiń qısqasha sózligi. Nókis. „Bilim”. 1992.*
5. *Qaraqalpaq folklorı., kóp tomlıq., XIV tom. .Nókis.,„Qaraqalpaqstan”.1985.*
6. *Qaraqalpaq folklorı., kóp tomlıq., XXXV tom. .Nókis.,„Qaraqalpaqstan”.2007.*
7. *Якубова.С. Азербайжанское народное сказание, «Ашык-Гариб»,.Баку. 1968.*